

УДК 316.648:316.35

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.26>

ЖІНКА ТА ПЛАВИЛЬНИЙ КАЗАН. МАЙДАН ЯК ЧИННИК ЕМАНСИПАЦІЇ

Едуард Щербенко

*Інститут філософії імені Григорія Сковороди
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>*

Жінки навіть з рогами пішли в гайдамаки.

Т. Шевченко

Стаття досліджує процеси змін в українському суспільно-політичному дискурсі доби демократичного переходу, що зумовлені, по-перше, артикуляцією необоротного приходу жінок у політику в добу модерну, по-друге, впливом на цей процес феномену Майдану. Попри наявність протилежних тенденцій, зокрема орієнтації на консервативні цінності (три або чотири «К»), переважно в суспільствах, що зазнали травм модернізації, альтернативи процесу жіночого представництва в політиці, що набув глобального характеру, не передбачається. Автор відзначає важливість темпорального аспекту при аналізі революційної гри та народження її за умов помаранчевого протесту, зокрема в контексті зіставлення з білорусько-російським кейсом повороту до неоавторитарної альтернативи. Виявляється парадоксальний порядок залучення радянської революційної символіки, що прослідковується як під час Майдану 2004, так і Революції Гідності 2013–2014. Помаранчевий колір у горизонті ціннісного вибору громади, що постав на національному порядку денному, засвідчує звернення акторів подій у публічних комунікаціях до Свободи, Бога і безсмертя, тобто регулятивних ідей практичного розуму, за Кантом. Це задає спільний горизонт нової уявленої спільноти, що постала за підсумками харизматичного руху. Фокус уваги нараторів на артефактичному складнику революційної гри в ретроспективі засвідчує недостатність герменевтичних практик «до революції», що акцентували на «атмосфері» явищ, які досліджували, залишаючи на периферії артикуляцію відповідних правил ігор та інституціоналізацію практик, необхідних для її збереження. У перспективі подальших досліджень автор констатує потребу евристики Фуко, зокрема в контексті інтерпретації феномену Майдану як «клініки революції» та звертає увагу на нові практики поширення фемінітивів у суспільно-політичному дискурсі в плані кращого представлення процесів, які мають циклічний характер.

Ключові слова: артефактичність, герменевтика, Майдан, свобода, темпоральність, травма, уявлена спільнота, Фуко, цикл.

Актуальність теми. Доба модерну стає свідком необоротного приходу жінок у політику. При тому, що окремі приклади жіночої участі в управлінні державою відомі з сивої давнини, лише Американська (1776) та Французька (1789) революції дають імпульс, після якого дражлива тема «кухарки та держави» стає однією з констант порядку денного у відкритому суспільстві, в порядку цивілізаційного ритму «виклик–відповідь» (особливо показова тут історія суфражистського руху). За окремих відступів у соціумах, що зазнають травми модернізації («кіндер, кюхе, кірхе», четвертим інколи додають «кляйдер» – плаття), альтернативи публічній артикуляції фігури «другої»/«прекрасної»/«слабкої» etc. статі в майбутньому не передбачається. За очевидної неосаженості теми, що йде корінням у проблематику цілого модерну, ми обмежимося, по-перше, заломленням її в Україні, по-друге, впливом на цей процес емансипаційного чинника Майдану.

Стан дослідження проблеми. Як «гібридна» владна гра феномен Майдану, постаючи на фронті традиційного та модерного, відіграв роль каталізатора українського шляху до Євроспільноти. За наявності чималого обсягу літератури різних жанрів: збірники документів, спогади, аналітичні розвідки й под. (загальний огляд бібліографії див. [1, с. 246], з відомих нам публікацій темі статті присвячена лише невеличка розвідка О. Суислової [2], що торкається важливого аспекту «жіночої» участі в протестах 2004 року. Цікавими виступають зокрема її спостереження щодо гендерного анамнезу мему *гвалтування*, який зробив швидко «кар'єру» в ході розгортання протесту: про «гвалтування нації» йдеться у публічних комунікаціях представників найрізноманітніших ідеологічних орієнтацій поза урядовим табором. У ретроспективі можемо трактувати цю «ефемериду» (вживаємо термін в контексті аналогії з небесним явищем, що швидко минає) як конструювання травми, що має важливий *темпоральний* аспект у межах цілого переходу, найбільш виразний у порівняльній перспективі з білорусько-російським кейсом повороту до неоавторитарної альтернативи.

Як відзначав Маркс, нації, як жінці, не прощається хвилина помилки, коли перший авантюрист може здійснити над нею насильство. В горизонті альтернативної історії дослідник може поставити питання: не увірвися, образно кажучи, у вікно можливостей «помаранчевий» вітер опору, чи надовго вистачило б імунітету громади для збереження недоторканості базових демократичних цінностей, якщо «м'який переворот», з поверненням до Конституції 1996-го після зміни очільника держави у 2010 році, пройшов у державі, по суті, непомітно. Симулякр наметового містечка на знак протесту проти ув'язнення Ю. Тимошенко, що мирно простояв на Хрещатику до початку Революції Гідності – мовчазний свідок на суді історії.

Мета статті. У цій роботі ми спробуємо виявити емансипаційний чинник феномену Майдану, який розкрився зокрема в «жіночій» іпостасі Помаранчевої революції, маркованої також як *елегантної*.

Основний виклад. В межах запропонованого у попередніх публікаціях нередукційного підходу при вивченні суспільно-політичного дискурсу перехідної доби як носія інституційної пам'яті демократичного транзиту (що включає вплив інституційних, комунікативних та ціннісних чинників), звертаючи увагу насамперед на динамічні зміни ідеологічних орієнтацій української постмодерної уявленої спільноти в тягlostі естафети генерацій, ми виявили між іншим *артефактичний* вимір цього процесу, що постає у публічному просторі через конституювання нових когорт органічної інтелігенції (редактори ЗМІ, публічні інтелектуали, блогери). Зіставляючи цей процес з відрефлектованою М. Маклюеном регулярністю появи нових медій (*media is message*), можна говорити, слідом за Б. Андерсоном, про *артефактичність* не лише націй, але й когорт.

Важливим аспектом при цьому постає апофатичний вимір процесу: вітчизняна громада, рушивши Єврошляхом у статусі однієї з п'ятнадцяти «республік-сестер» країни *нідлітка*, й досі часто краще знає, чого не хоче. Те, що у вирішальні моменти транзиту її суттєвою мірою «тінейджерський» протест приводив, у підсумку, до зміцнення республіканських начал і конституційного патріотизму, засвідчує важливість збереження самого феномену агори, дозволяючи говорити про екологію політики [3]. Як відзначав Ф. Фіцджеральд, усі наради, скільки їх було від створення світу, не породили жодної геніальної думки, проте поховали певну кількість ідіотських.

У модерну добу чинник утопій, як показав зокрема К. Мангайм [4], годі намагатися ігнорувати: навпаки, він має бути передбачений як джерело розвитку суспільства. Граничної значущості набуває при цьому темпоральний вимір виклику (як засвідчив між іншим

сюжет «втраченої генерації»). Не стриманий, за умов травмованого суспільства, ціннісним каркасом «осьового часу» (вже відстояним родиною, освітою, релігією), потік енергії може бути повернутий в річище ресентименту, породивши, як показало минуле й почасти поточне століття, потоки біженців, табори нищення й над усім маску «Старшого Брата».

В цьому плані, в ретроспективі завершення демократичного переходу, цікаво подивитися, як Україні наразі вдалося уникнути шляху, що їй не раз пророкували, й небарак «руського миру» ловив її, та ще не піймав.

В контексті дослідження відзначимо, що «жіноче» обличчя протесту відразу впадає в око спостерігачу: персоніфікацією «оранжевої принцеси» на трибуні чи майбутнім героєм України «від низів» бабою Параскою. Звернемо при цьому увагу на зануреність відповідних мемів до фольклорної, мережево-міської та усно-сільської стихії, що ще раз підкреслює загальнонаціональний (соборний) характер помаранчевого карнавалу, тоді ж відзначений спостерігачами, з явною перевагою першої («наш Вудсток»), відповідно до музичної стильової домінанти, від хіп-хопового початку «Разом нас багато» до завершення «Оранжевим літом».

В цьому плані, вибір авдиторії імпровізованого «Євробачення» засвідчує її як загалом пострадянську за орієнтаціями, що позначається і на джерелах запозичення енергії революційного свята. Впливовий тижневик «Дзеркало тижня», по гарячих слідах подій беручи інтерв'ю у «польових командирів» Майдану (Ю. Луценка, Т. Стецьківа, В. Філенка), так орієнтує при цьому читача, який, слід розуміти, сам щойно повернувся з переможних акцій.

«Це були три тижні загальної душевної напруги: ми то сподівалися, то розчаровувалися, то впадали в ейфорію, то були близькими до розпачу. Але основним було те, що все це ми переживали спільно, а не, як раніше, кожен у своїй хаті скраю. Дами в розкішних хутрах і бабульки в розтоптаних чунях, власники крутих іномарок і роботяги-таксисти, скромні тургеневські дівчата й клубні хлопчики-мажори... Тоді нам інколи здавалося, що ще трохи – і ми не витримаємо таких фізичних і нервових перевантажень. А вже сьогодні нам гостро бракує настільки сильних відчуттів. Нам сумно від того, що Майдан закінчується. *Схоже відчуття знайоме кожному, хто в дитинстві збирав речі, готуючись до від'їзду з піонерського табору...* Ми вже сумуємо за тобою, Майдане! За твоїми очима, за твоїми піснями, за твоїми руками і за твоїм неповторним духом.» (виділено нами. – Е. Ш.) [5].

Отже, при самому народженні емерджентний(-а) актор(ка) засвідчує походження з дитинства пізньорадянської доби, що підтвердить ще раз за десять років, під час Революції Гідності. А. Юркевич, один із активістів, котрий під час розстрілів 20 лютого 2014 року витягав пораних і полеглих, із самоіронією відзначає: «Пошана до фатального героїзму залягла в мені ще з часів безтурботного радянського дитинства, коли я читав в книжках про подвиг Сашка Матросова, який закрити собою ворожий кулемет, це, напевно, найсильніший образ, який зберігся в моїй пам'яті з того часу... та що там в пам'яті – в свідомості» [6].

Можна пояснити цей парадокс свого роду монополізацією революційної героїки (символіки) за радянської доби у горизонті «загальносоюзного» її шару, закоріненого в традиції жовтня 17-го, що далі веде безпосередньо до революції світової. Лише значно пізніше, під час прямих акцій «зими, що нас змінила», графіті Шевченка, Франка та Лесі Українки в балаклавах на Грушевського постануть новою версією герменевтики транзиту, в якій український перехід переосмислений як такий, що в горизонті творення модерної уявленої спільноти відбувся ще до жовтневого перевороту. Проте спочатку, вирішального 2004-го, українська демократія-гінейджерка вдягнулася в помаранчеве і вийшла на вулицю.

Численні спостерігачі й учасники перших днів опору відзначали надзвичайну усміненість й позитивну енергетику головної столичної площі, при тому, що протестна спільнота

радше виступала надзвичайно строкатим «парасольковим» об'єднанням. Подібну картину подає Б. Андерсон у своїй класичній праці [7], відзначаючи, що двоє представників різних уявлених спільнот, приміром, бербер і малаєць, зіштовхуючись біля воріт Кааби, образно кажучи, мають запитати себе: чому ця людина робить те саме, що і я роблю, промовляє ті слова, що і я промовляю, хоча ми не можемо навіть поговорити один з одним? Щойно таке питання постає, продовжує далі автор, на нього існує лише одна відповідь: тому що ми... мусульмани.

Проте яке *ми* постає з іскоркою київського помаранчевого смайлика? В ретроспективі, так само єдину відповідь можна знайти, зазирнувши в цьому особливому випадку не до словника чи енциклопедії, а на останню промову другого Президента України з нагоди річниці української Незалежності (серпень 2004): «Нещодавно соціологи запропонували громадянам України перелік із кількох десятків найважливіших цінностей, які може сповідувати людина. Найвищий бал отримала графа «Свобода». Можливо, у цю глибинну цінність кожен вкладає свій зміст, але для усіх нас свобода – це передовсім свобода народу, до якого волею Всевишнього тобі випало належати. Бо не може бути вільною людина, якщо нація її невільна» [8]. Таким чином, оранжевий *кляйдер* усміхненої юної матері міст руських означає її вибір Свободи – як і Бога – що трактуємо в даному випадку як регулятивні ідеї Канта.

У світлі викладеного, нескладно провести органічну лінію до появи на наступному Майдані Церкви (безпрецедентним для модерної України стало екуменічне єднання в підтримці громадянського протесту не лише християнських спільнот різних деномінацій, але також юдейської та мусульманської [9]). Більш складним видається пояснити дискретність спалахів протесту, які розділяє майже десятиліття. Справді, чому не вдалися в проміжку, скажімо, «податковий» або «мовний» майдани, що були постали після зміни владної команди 2010 року?

Відзначаючи важливу подібність двох переможних Майданів 2004 і 2013–2014 у плані відповіді на виклики чергових етапів демократичного переходу, відзначимо пов'язаність у цьому контексті двох історій гідності: «вибори вкрали» та «побили дітей», що лягли в основу миттєвого відгуку світових ЗМІ, який можна передати мемом *Серце революції б'ється в Києві*.

Переосмислюючи в теперішній ретроспективі, як, вглядаючись у неповторне селфі з революцією аудиторії-акторки, обрана нею *колективна Шахзада* нараторів намагається насвіжо закарбувати вічну мить: *квіти* в щитах спецназівців (Т. Стецьків) [5], натренований *жест охоронця* в наметовому містечку, який витягає з клумку нанесеного харчу пляшку, і спокійно сказавши: «Ми ж просили, горілку не приносити», виливає її, подібно запорізькому прапрапра (О. Забужко) [10], *намет*, який від доби «революції на граніті» став символом відмінної від російської революційної естетики (О. Доній) [11], висловимо припущення: *маска* (або *лик*) Майдану, маючи зберегти пам'ять про сюжет напівкомічної гри «гвалтування, якого не сталося» (стрес без дистресу, за Г. Сельє), постає за протоколом нової гібридної гри – (Р)еволюції, з'являючись на сцені знов саме за спроби «рецидиву»: не з початком студентського Євромайдану, а по його розгоні, що можемо інтерпретувати як ефект тригеру.

Виявлений артефактичний вимір герменевтики Майдану, між іншим, дозволяє констатувати недостатність репрезентації історичного досвіду в «атмосферному» ключі: тенденція, що була помітною у вітчизняній гуманітаристиці на початку пострадянського періоду. Так, познайомити читача з атмосферою «шістдесятництва» сподіваються авторки видання «Бунт покоління» [12], так само, звертають його увагу на атмосферу, в якій

постала творчість П. Рікера [13]. Як ми вже знаємо, атмосфера може змінитися, й генерація не лиши́ти сліду, коли новий досвід (вино) не кристалізується у нових правилах гри (міхи).

Логічним у цьому плані постає звернення верстви креативного (прото)класу до концепту гетеротопії М. Фуко, зафіксоване в комунікаціях акторів Майдану 2013–2014 рр. Підходи, запропоновані зокрема в «Словах і речах» або «Народженні клініки», чутливі до артефактного складника соціокультурних процесів, дозволяють інтерпретувати феномен Майдану як «клініку» революційної гри. Успадкована новою українською республікою у версії жовтня 17-го, вона, за нових умов «оксамитової» доби зцілена від застарілого ресентименту, перетворюється на *елегантну*. Більш широко, у фукіанському контексті може йтися про процес зцілення «гуманітарної аури нації» (Л. Костенко) від політравми модернізації, однією з яких, висунемо припущення, залишається травма «Афгану».

В світлі викладеного, не випадковими постають новітні тенденції поширення в суспільно-політичному дискурсі фемінітивів, що може сприяти кращому представленню процесів, для яких властивий циклічний характер, що допоможе знизити ризик редуційного підходу до них у горизонті генераційного виміру модерну. Наразі важко передбачити, яким може стати п'яте «К» української громади, та немає сумніву: що б не вийшло з цього плавильного казана, буде воно з щирої любові.

Висновки. Звернувшись у нашій роботі до теми представлення «жіночого» чинника у політиці в умовах українського демократичного переходу та впливу на цей процес феномену Майдану, ми звернули увагу на артефактичний бік справи, зокрема залучення до нової гібридної гри ресурсів революційної героїки пізньорадянської доби. Виходячи з подібності моменту спалаху масового протесту, що артикулюється історією гідності («вибори вкрали», «побили дітей»), джерела якої можна прослідкувати до ефемериди «гвалтування», що в подальшому відіграє роль триггеру, ми інтерпретували новітні тенденції поширення фемінітивів у суспільно-політичному дискурсі як тенденцію, що сприятиме кращому представленню процесів доби модернізації, які мають циклічну природу.

Список використаної літератури

1. Щербенко Е.В. Пригадуваний ресурс. Момент відповідальності в українському політичному дискурсі перехідної доби (1985–2014 рр.) – Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 248 с.
2. Суслowa О. Люди, які нас здивували, в країні, якої ми не знали. Київ: «Мама кеш», 2005. 75 с.
3. Щербенко Едуард. Політична генерація як проблема і пояснювальний принцип. До екологічного підходу в політиці // *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 2019. Вип. 2 (98). С. 204–223.
4. Мангайм Карл. Ідеологія та утопія. Київ: Дух і Літера, 2005. 386 с.
5. Дмитричева О., Рахманін С., Силіна Т. Анатомія душі Майдану. URL: https://zn.ua/ukr/politics_archive/anatomiya_dushi_maydanu.html
6. Майдан 18 – 20 лютого. Як усе було. URL: <https://www.facebook.com/maydan18february/posts/658448457569320>
7. Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Київ: Критика, 2001. 271 с.
8. дента України Л.Д.Кучми на урочистому зібранні з нагоди 13-ї річниці Незалежності України // *2000*. 2004. 27 серпня – 2 вересня.
9. Якубович Михайло. Від Майдану до АТО: українські мусульмани в умовах військово-політичної кризи (2013–2016). Вінниця: Нілан, 2017. 153 с.
10. Забужко Оксана. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. Київ: Факт, 2005. 232 с.

11. Доній Олесь. Їхнім танком на наш намет. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2004/12/4/3005024/>
12. Бунт покоління. Київ: Дух і Літера, 2004. 344 с.
13. Рікер Поль. Історія та істина. Київ: КМ Academia: Пульсари, 2001. 393 с.

A WOMAN AND A MELTING POT. MAIDAN AS A FACTOR OF EMANCIPATION

Eduard Shcherbenko

*Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy
of The National Academy of Sciences of Ukraine
Tryokhsviatitelska str., 4, 01001, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>*

The article examines the processes of change in the Ukrainian socio-political discourse of the democratic transition, which are caused, firstly, by the articulation of the irreversible entry of women into politics in the modern era, and secondly, by the impact of the Maidan phenomenon on this process. Despite the presence of opposing tendencies, in particular, the orientation towards conservative values (three or four "K"), mainly in societies that have suffered the trauma of modernisation, there is no alternative to the process of women's representation in politics, which has become global. The author notes the importance of the temporal aspect in analysing the revolutionary game and its birth in the context of the Orange protests, in particular in the context of comparison with the Belarusian-Russian case of the turn to a neo-authoritarian alternative. It reveals a paradoxical pattern of involvement of Soviet revolutionary symbols, which can be traced both during the Maidan of 2004 and the Revolution of Dignity of 2013–2014. The orange colour in the horizon of the community's value choice, which has emerged on the national agenda, shows that the actors of the events in public communications are turning to Freedom, God and immortality, i.e. the regulatory ideas of practical reason, according to Kant. This sets a common horizon for the new imagined community that emerged from the charismatic movement. The focus of the narrators on the artefactual component of the revolutionary game in retrospect shows the insufficiency of hermeneutical practices "before the revolution", which focused on the "atmosphere" of the phenomena under study, leaving the articulation of the relevant "rules of the game" and the institutionalisation of practices necessary to preserve it on the periphery. In terms of further research, the author states the relevance of Foucault's heuristic, in particular in the context of interpreting the Maidan phenomenon as a "clinic of revolution" and draws attention to new practices of disseminating femininities in socio-political discourse in the context of a better representation of processes that are cyclical in nature.

Key words: artefactuality, cycle, Foucault, freedom, hermeneutics, imagined community, Maidan, temporality, trauma.